

Prof. dr Mirko Puljić*

Pretpostavke i ograničenja ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine

Rezime

U radu je prezentovana ekonomska situacija u svijetu u kontekstu prevazilaženja globalne finansijske krize. Dati su podaci o kretanju bruto domaćeg proizvoda (BDP-a), nezaposlenosti, međunarodnoj razmjeni, budžetskoj potrošnji i inflaciji za 2009. godinu po grupama zemalja i za neke pojedinačne zemlje. Naznačene su i projekcije kretanja ovih kategorija za tekuću 2010, 2011, a u nekim slučajevima i 2015. godinu. Koristili smo podatke MMF-a iz dokumenta The World Economic Outlook. Posebno smo analizirali ekonomsku poziciju BiH. Pokušali smo preispitati pretpostavke i ograničenja ekonomskog razvoja naše zemlje. Konstatovali smo da postoje realne finansijske mogućnosti ubrzanijeg razvoja BiH.

U radu ćemo se osvrnuti na neka globalna kretanja nakon krize, ukazaće se na indikatore koji ohrabruju i zabrinjavaju, poziciju BiH u sadašnjem vremenu i na kraju će se dati neka zaključna razmatranja.

UVOD

Ekonomske razvoj BiH treba posmatrati u kontekstu savremenih tendencija ekonomskog razvoja u svijetu. U tom smislu se nastavlja priča o globalnoj finansijskoj krizi koja je, manje-više, zahvatila ekonomije svih zemalja. Uzroci krize, mada nisu bili dovoljno jasno prepoznati, zaboravljeni su. Čak se i o njenim posljedicama govori manje. Pažnja analitičara usmjerena je na pitanje da li je kriza prošla. Mišljenja o tome su, naravno, različita. To je razumljivo jer udari krize nisu nastajali u isto vrijeme niti su istim intenzitetom pogađali pojedine zemlje. Zbog toga i prevazilaženje krize ima određene specifičnosti. U svakom slučaju, to je osnovni preduslov ekonomskog rasta i razvoja nacionalnih ekonomija, pa i naše – bosanskohercegovačke.

1. NEKA GLOBALNA KRETANJA NAKON KRIZE

Indikacije o prevazilaženju krize u većem broju zemalja mogu se zapaziti po osnovu podataka o kretanju bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) u drugoj polovini 2009. i procjenama koje se odnose na 2010. i 2011. godinu. Kao ohrabrujući navodimo primjer SAD, zemlje u kojoj je kriza nastala i različitim robno-novčanim tokovima se prenosila u druge zemlje. Podaci o kretanju BDP-a SAD sugeriraju da je kriza završena. A to je od izuzetne važnosti, kako za američku

tako i za svjetsku privredu, budući da BDP SAD u ukupnom BDP-u svijeta učestvuje sa više od jedne petine. Ta činjenica može imati snažan uticaj na ekonomije drugih zemalja.

Podaci, naime, govore da se ostvaruje rast BDP-a u SAD u tri posljednja kvartala – trećem i četvrtom kvartalu 2009. po stopama 2,2% i visokih 5,6% respektivno, te u prvom kvartalu 2010. godine po stopi od 3,2%.¹ Međutim, i pored navedenog, realni BDP SAD je u 2009. godini smanjen za 2,4%.² Gubici zbog smanjenja ekonomskih aktivnosti izazvanih finansijskom krizom, uostalom, karakteristični su za sve razvijene zemlje koje u navedenoj godini bilježe pad realnog BDP-a po stopi od 3,2%. U tom smislu prednjači Japan sa negativnom stopom od 5,2%, zemlje evro zone sa stopom od 4,1%, V. Britanija 4,9%, Rusija 7,9% itd. Zabrinjavajuće je da su najviše stope pada BDP-a zemalja evro zone ostvarene u Njemačkoj i Italiji, koje su najvažniji partneri BiH iz ovog područja.³

Pad vrijednosti svjetskog BDP-a u 2009. godini iznosio je 0,6%.⁴ Prema istom izvoru, BDP je povećan u zemljama u razvoju Azije (6,6%), Srednjeg Istoka i Sjeverne Afrike (2,4%) i supsaharske Afrike (2,1%). Sve navedene stope rasta su niže od onih koje su u pomenutim regijama ostvarene u 2008. godini. Kina potvrđuje da je najbrže rastuća zemlja u svijetu. Njen BDP je u 2009. godini uvećan za 8,7% (u 2008. godini 9,6%). Projekcija Međunarodnog monetarnog fonda za ovu zemlju u 2010. godini iznosi 10% rasta, a za 2011. godinu 9,9%.⁵ Devizne rezerve Kine iznose 2,4 hiljade milijardi dolara (kraj 2009. godine). Dobar dio rezervi kineska je

* Redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

1 Ekonomski fakultet, Sarajevo.

2 Vidi: *The World Economic Outlook*, International Monetary Fund, april 2010, tabl. 1.1, str. 2. Prevedeno na jezik apsolutnih brojeva, ovo smanjenje predstavlja efekat od nešto više od 300 milijardi dolara gubitka ekonomskih aktivnosti.

3 Isto, tab. 1.1, str. 2.

4 Radi se o kvartalnim procjenama i projekcijama koje obuhvataju 90% pariteta kupovne moći u svijetu. Projekcije se, inače, vremenom prilagodavaju i odstupanja u odnosu na stvarne stope su moguća.

5 Simptomatično je da postoje procjene da bi kineska ekonomija, zbog pregrijanosti i isforsiranosti, mogla zapasti u poteškoće. U tom smislu, sugeriramo da se pogleda tekst „Is China actually bankrupt?“. Vidi: <http://articles.money.central.msn.com...>, pristupljeno 10.05.2010.

vlada investirala u obveznice Ministarstva finansija i Sistema federalnih rezervi SAD tokom rješavanja finansijske krize u 2009. godini. Budžetski deficit Kine u 2010. godini će iznositi oko 154 milijardi dolara, što predstavlja samo 2,8% njenog BDP-a. Radi poređenja navodimo da procijenjeni deficit budžeta SAD u 2010. treba da iznosi 9,2% BDP (oko 1,3 hiljade milijardi dolara).

Druga mnogoljudna i velika zemlja, Indija, u 2009. godini ostvarila je stopu rasta BDP-a od 5,7% (u 2008. godini 7,3%). Procjene za 2010. i 2011. godinu su 8,8% i 8,4% respektivno. Izvjesno je da će ove dvije zemlje u relativno skorijoj budućnosti postati važni faktori, ako ne i lideri svjetskog ekonomskog razvoja. Njima svakako treba dodati Rusiju, bez obzira na značajan pad BDP-a u 2009, i Brazil, koji je u 2009. imao blaži pad BDP-a (0,2%).⁶ Ove četiri zemlje, zemlje BRIC-a, postepeno ali sigurno osvajaju svjetsku ekonomsku scenu, a sa ekonomskom nadmoći dolazi i politički uticaj. Zemlje ASEAN-a (Indonezija, Malezija, Filipini, Tajland i Vijetnam) takođe imaju dobru perspektivu u 2010. i 2011. godini. Planirane stope rasta su 5,4% i 5,6% respektivno.

Navedeni podaci ukazuju na relativno brži rast BDP-a zemalja u tranziciji (novonastala tržišta i zemlje u razvoju) u odnosu na razvijene zemlje. Podaci iz *The World Economic Outlook* to potvrđuju. Grupa razvijenih ekonomija (Advanced Economies) u 2009. godini zabilježila je pad BDP-a po stopi od 3,2%, a ova druga rast od 2,4%. Planirane stope rasta BDP-a razvijenih zemalja u 2010. i 2011. su 2,3% i 2,4%, a zemalja u razvoju 6,3% i 6,5%. Po osnovu toga bi razlike u stepenu razvijenosti i standardu života trebalo da se smanjuju, ukoliko se ne desi nešto nepredviđeno, poput neke indukovane krize, što bi demantovalo ovakva očekivanja.

Još jedna paralela govori o različitim pozicijama ove dvije grupe zemalja. Radi se o obimu svjetske trgovine. Ona je u 2009. godini pala za visokih 10,7%. U razvijene zemlje je manje uvezeno – 12% roba i usluga, a u zemlje u tranziciji 8,4%. Izvoz iz razvijenih zemalja je smanjen za 11,7%, a iz zemalja u tranziciji izvoz je niži za 8,2%. Procenti pada su simetrični, ali ipak govore u prilog zemljama u razvoju, u koje spadaju i zemlje BRIC-a, kao i zemlje ASEAN-a. Radi se, dakle, o mnogoljudnim zemljama i velikim tržištima koja mogu generisati visoku potrošnju kao ključni pokretač ekonomskog rasta i razvoja. Na sličnom, potrošačkom modelu bazirana je i sanacija posljedica finansijske krize u SAD-u.

Procjene kretanja uvoza i izvoza u ovoj i idućoj godini ukazuju na dinamičnija ekonomska kretanja u grupi zemalja u razvoju. U obje grupe se predviđa rast obima međunarodne trgovine, ali su stope rasta više u zemljama u razvoju. Naime, rast uvoza u razvijene zemlje se očekuje po stopama od 5,4% i 4,6%, a u zemlje u razvoju po stopama od 9,7% i 8,2%. Izvoz iz razvijenih zemalja bi bio 6,6% i 5,0%, a zemalja u razvoju 8,3% i 8,4%. Interesantno je zapaziti da se u 2011. godini procjenjuje smanjenje obima svjetske trgovine poslije njenog povećanja tokom ove godine.

2. INDIKATORI KOJI OHRABRUJU ILI ZABRINJAVAJU

Naveli smo, kako se može zapaziti, puno brojeva kojima želimo ilustrirati odgovor na pitanje da li je kriza prošla, odnosno da li

plazili. Međutim, može li se brojevima vjerovati? Jesu li oni vjerodostojni? Da li, zaista, odražavaju realno stanje stvari? Takva pitanja i sumnje, nažalost, imaju osnova. Još su svježi primjeri prikazivanja situacija povoljnijim od stvarnih. Poneki put se to čini i krivotvorenjem podataka u finansijskim izvještajima kompanija ili u izvještajima o izvršenju državnog budžeta.⁸ Navešćemo eklatantne primjere bankrotiranog i toliko puta pominjanog „Enrona“ i ovih dana vrlo aktuelnu i atraktivnu priču o Grčkoj koja problem dugova rješava uz pomoć zemalja članica evro zone. Njen problem je težak toliko da se čak dovodi u pitanje opstojnost evra kao novčane jedinice koju koristi 16 zemalja članica EU. U slučaju „Enrona“ je bankrotiralo i jedno od pet najvećih revizorskih društava u svijetu – „Arthur Anderson“, koje je znalo ili je moralo znati za „kreacije“ računovoda „Enrona“, ali ih je u svojim nezavisnim revizorskim mišljenjima prešutkivalo. Neslavnu ulogu u prevarama „Enrona“ imale su i neke od vrlo poznatih banaka. U slučaju Grčke se sumnja da je jedan od ključnih aktera nevjerodostojnog prikazivanja podataka državnog budžeta „Goldman Sachs“, najveća preostala investicijska banka u svijetu koja se time dobro okoristila. Uloga ove investicijske banke u dužničkoj krizi Grčke već je bila predmet odgovarajućeg saslušanja u američkom kongresu.⁹ A pored Grčke, Damoklov mač, izgleda, visi i nad vladama Španije i Portugala.

Na kraju, i rejting agencije, od najvećih i najpoznatijih, do manjih i manje poznatih, u vremenu neposredno pred izbijanje finansijske krize, svoj profesionalni dignitet su dobro uzdrmale. Znale su se, nerijetko, naći u direktnom konfliktu interesa i imati selektivan pristup u određivanju ranga nekih kompanija i država. A one bi morale biti potpuno nezavisne, nepristrasne i objektivne. Njihov autoritet bi morao biti bespogovoran.

Stepen pouzdanosti podataka koji su navedeni u vezi sa kretanjem BDP-a u svijetu, pojedinim zemljama i grupacijama zemalja jednak je pouzdanosti koja je inače karakteristična za statističke izvore. Može im se vjerovati u mjeri u kojoj koristimo bilo koje druge statističke podatke.¹⁰ Sa oprezom treba koristiti projekcije koje su, jednim dijelom, subjektivne odnosno ekspertske naravi. Međutim, uzmimo da su prikazane brojčane ilustracije vjerodostojne. Postavlja se pitanje da li su one dovoljna garancija da je kriza savladana odnosno da je stavljena pod kontrolu. To pitanje vrijedi i za ekonomiju SAD, bez obzira na to što je ona ostvarila rast BDP-a u tri posljednja kvartala.¹¹ Više je razloga za izražavanje ovakve bojazni. Prije svega, treba navesti činjenicu da su stope nezaposlenosti u razvijenim zemljama relativno visoke i da na ovom nivou nisu bile od Drugog svjetskog rata. Navešćemo nekoliko primjera. Za cijelu grupu razvijenih, naprednih ekonomija stopa nezaposlenosti u 2009. godini je iznosila 8% (2008. je bila 5,8%).¹² U SAD je 9,3% (u prvoj polovini 2009. je skoro dodirnula 10%), u zemljama evro zone 9,4%. U ovoj grupi zemalja po nezaposlenosti prednjače Španija, sa visokih 18%, Slovačka sa 12,1%, donedavno kao pozitivan primjer korištena Irska sa 11,8%, Francuska 9,4%, Njemačka 7,4% itd. Od zemalja evro zone daleko najnižu stopu nezaposlenosti ima Holandija, 3,5%. Kao u normalna, dobra, stara vremena. Sa ovom zemljom se mogu mjeriti još Danska sa 3,3% i Norveška sa 3,2%. Interesantno je da Švedska i Finska imaju visoku nezaposlenost (8,5% i 8,3% respektivno). Najniža stopa nezaposlenosti grupe razvijenih ekonomija je u Singapuru (3,0%).

6 Značajno je da su projicirane stope rasta BDP-a Rusije u 2010. i 2011. godini 4,0% i 3,3%, a Brazila 5,5% i 4,1%.

7 Neki analitičari bez ustezanja tvrde da „sve vlade lažu u svojim finansijskama“. Navode se primjeri Grčke, SAD, Kine, Kanade i dr. Vidi: <http://articles.moneycentral.msn.com>, pristupljeno 10.05.2010.

8 Namještanje finansijskih izvještaja slikovito se predstavlja „kreativnim računovodstvom“ koje se primjenjuje ne samo uz znanje, nego i na zahtjev uprava kompanija ili vlada pojedinih zemalja. Potpuna sličnost sa „kreativnom statistikom“ BDP-a, budžeta, nezaposlenosti, inflacije.

9 „Enron“ i drugi slični slučajevi potakli su donošenje posebnog zakona (Sarbanes – Oxley) koji se odnosi na pooštavanje standarda finansijskog izvještavanja u SAD, a Grčka je povod definisanja oštrijih kriterija korištenja sredstava iz zajedničkih evropskih fondova, kao i uskraćivanja prava glasa u zajedničkim evropskim institucijama zemljama članicama koje iz bilo kojih razloga zapadnu u poteškoće finansiranja državne potrošnje.

10 Nije bez razloga davno rečeno da „statistika može biti tačan zbir netačnih podataka“.

11 Inače, vrijedi pravilo ostvarivanja smanjenog BDP-a u dva uzastopna kvartala kao znak recesije te rasta BDP-a u dva uzastopna kvartala kao znak oživljavanja privrede odnosno izlaska iz ekonomske depresije.

12 I ove podatke koristimo iz već navedenog *The World Economic Outlook-a*, IMF; april 2010.

Ne ohrabruju ni projekcije kretanja stopa nezaposlenosti u 2010. i 2011. godini za grupu razvijenih zemalja. U ovoj (2010. god.) planira se rast nezaposlenosti na 8,4%, a u 2011. bi trebalo da bude na nivou 2009. (8%). U 2010. su stope nezaposlenosti više u svim većim razvijenim zemljama, uključivši SAD, evro zonu, Englesku, Švajcarsku, Novi Zeland, Norvešku i dr. Singapur bi stopu nezaposlenosti trebalo da smanji na 2,8 i 2,6%. U brzorastućim ekonomijama, stopa nezaposlenosti se 2009. godine nalazila oko 6%, s tendencijom blagog smanjenja u periodu do 2015. (procjena osoblja IMF-a). U Kini je u navedenoj godini bila 9,6%, Indiji 10,7%, Rusiji 8,6%, Brazilu 7,4%, Poljskoj 13%, Turskoj 13,5%, Indoneziji 8,1%, Pakistanu 5,2%, Južnoafričkoj Republici 24,3% itd.¹³ Ovako visoke stope nezaposlenosti i u jednoj i u drugoj grupi zemalja i predviđanja za skorbu budućnost ne idu uz tezu da je kriza prošla ili da prolazi.

Slična je situacija i sa javnim dugovima koji čine snažan ograničavajući faktor bržeg ekonomskog rasta i razvoja.¹⁴ Grčku smo već pomenuli.¹⁵ Kao ilustraciju ćemo navesti Grupu 7 (SAD, Kanada, Japan, Njemačka, Francuska, Engleska i Italija), u kojoj je najmanje zadužena Kanada, sa 79% javnog duga u odnosu na BDP. Prag tolerancije je 60%, a za SAD se u 2010. godini procjenjuje izuzetno visoka stopa – 94% BDP. Dodatni komentari su suvišni. Srazmjerno tome su visoki i tekući budžetski deficiti. Skoro sve zemlje su iznad standarda od 3% BDP-a. Opet prednjače neke razvijene zemlje, kao što je, npr., SAD, da dalje ne navodimo podatke o javnom dugu i deficitu budžeta koji su nakvasali naročito 2009. kao posljedica intervencija vlada u području saniranja gubitaka u finansijskom sektoru i podrške potrošnji kao načinu prevazilaženja ekonomske krize. Izvjesno je da će se to kao bumerang vratiti tim zemljama i otežavati im stabilna ekonomska kretanja. U ovaj kontekst se uklapaju i podaci o bilansu tekućeg računa nekih razvijenih zemalja. Sve u svemu, veliki izazov i relativno težak problem koji će zadužene zemlje morati rješavati fiskalnim mjerama. A one su vrlo delikatne upravo zbog toga što tangiraju neka socijalna pitanja koja su vrlo osjetljiva. I ta pitanja su središte svake fiskalne reforme i konsolidacije.

Jedan od značajnijih faktora poslovnog okruženja jesu cijene. U najvećem broju zemalja one rastu. U nekim, posebno 2009, one padaju. Podaci pokazuju da je, generalno govoreći, rast cijena umjeren – blaži u razvijenim zemljama, nešto intenzivniji u zemljama u tranziciji. U principu se može reći da su inflacioni pritisci obuzdani i da su inflaciona očekivanja vrlo blaga. Tako je u grupi razvijenih zemalja u 2009. godini rast potrošačkih cijena ostvaren po stopi od 0,1%.¹⁶ Nivo potrošačkih cijena je smanjen u SAD (-0,3%) i Japanu (-1,4%).¹⁷ U ostalim zemljama je povećano – evro zona (0,3%) i ostale razvijene zemlje (1,5%). Od ostalih grupacija zemalja ćemo navesti zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza (plus Mongolija), u kojim je inflacija iskazana po stopi od 11,2%, i zemlje Centralne i Istočne Evrope sa podnošljivom stopom od 4,7%. Period ispred nas (projekcije do 2015. godine) takođe će biti karakterističan po niskim

stopama inflacije koje će ispoljavati tendenciju blagog rasta.

Ako navedeni podaci o kretanju cijena predstavljaju vjerodostojan odraz stvarnog stanja, oni bi se mogli objasniti sa dva racionalna razloga. Prvi je teorijske naravi. U vrijeme stagnacije privrednih kretanja cijene padaju ili rastu po relativno niskim stopama.¹⁸ Drugi razlog je vezan za nezaposlenost koja karakteriše veći broj kako razvijenih, tako i zemalja u razvoju. U prvom navedenom slučaju u pitanju je smanjena tražnja, koja kao sidro drži cijene relativno nisko, a u drugom slučaju u pitanju je ponuda radne snage, koja obara plate i utiče na održavanje ili smanjenje potrošačkih cijena. Međutim, s druge strane je činjenica da je tokom 2009. godine u privrede zemalja zahvaćenih krizom upumpana ogromna količina novca koja bi, teorijski gledano, morala djelovati inflatorno. Ako uzmemo u obzir da novoemitovani novac inflatorne učinke izaziva sa izvjesnim vremenskim zaostajanjem, onda bi se to moralo osjetiti i 2010, a naročito 2011. godine. To se iz projekcija cijena za ove dvije godine, doduše, vidi. Pitanje je, međutim, da li u dovoljnoj mjeri. Naše je mišljenje da je snaga uticaja ovog faktora na rast cijena potcijenjena. Sačekajmo da vidimo. Ukoliko se informacije o cijenama ne budu „štimala“.

U ovom kontekstu, nezaobilazna je diskusija o dilemi inflacija – deflacija. Dilema se može postaviti u vidu vrlo jednostavnog pitanja: šta je manje loše – inflacija ili deflacija? I jedan i drugi aspekt promjene kupovne vrijednosti novca, u principu, zbog svojih implikacija, nije svrsishodan. Cilj ekonomske politike je stabilnost cijena. Međutim, to je teško postići. Kada bismo pak cijenili svaku od ovih mogućnosti samu za sebe, onda dileme nema, budući da deflacija kao proces smanjenja cijena recipročno dovodi do rasta kupovne vrijednosti novca. A kome ne bi odgovaralo da za istu novčanu jedinicu može dobiti (kupiti) veću količinu robe i/ili usluga? I problem nije u tome, štaviše. Problem se javlja sa implikacijama koje deflacija proizvodi u području poslovnih aktivnosti koje se, u principu, redukuju. Deflacija vs. inflacija ipak generiše nezaposlenost ljudskih i tehničkih kapaciteta. To je, uostalom, danas situacija u većem broju razvijenih zemalja, gdje je zaposlenost žrtvovana niskoj inflaciji ili deflaciji u slučaju Japana, SAD i, u krajnjoj liniji, naše zemlje. Kada bi deflacija, uz punu zaposlenost, bila posljedica tržišne konkurencije proizvođača i onih koji pružaju razne vrste usluga, to bi onda bilo pravo željeno stanje. A to je više teorijska konstrukcija, nego praktična mogućnost naše današnje stvarnosti. Ne treba, doduše, zanemarivati snagu uticaja više ponude koja ide uporedo sa tehnološkim napretkom u proizvodnji i povećanjem produktivnosti rada. A vjerujemo da je ključni prioritet ekonomske politike puna zaposlenost raspoloživih kapaciteta zemlje. Ako je taj cilj ostvaren, onda se dolazi do pitanja cijena. Naravno da puna zaposlenost ne vrijedi uz visok stepen inflacije. Puna zaposlenost i umjeren rast cijena, u razvijenim zemljama do 3% i u zemljama u tranziciji do 5%, bilo bi optimalno rješenje.¹⁹ Izbor između dva moguća scenarija: umjeren rast cijena sa dinamičnijim privrednim kretanjima ili stabilne ili, čak, niže cijene sa umanjanim obimom

13 Radi podsjećanja, u Južnoafričkoj Republici se upravo ovog mjeseca održava Svjetsko fudbalsko prvenstvo. Velike investicije u pripremu i izgradnju objekata i troškovi organizacije očigledno ne korespondiraju sa jednom od najviših stopa nezaposlenosti u svijetu. To govori o odsustvu socijalne osjetljivosti vlade ove zemlje. Ako, naravno, zanemarimo onu staru poznatu: narodu treba hljeba i igara...

14 Podatke o zaduženosti treba koristiti s posebnim oprezom, ne samo zbog sklonosti vlada da ih prikriju, nego i zbog različitih metodologija njihovog iskazivanja. Neki put javni dug obuhvata samo zaduženja centralne vlade, a poneki put se tome dodaju i dugovi lokalnih nivoa vlasti i dugovi javnih kompanija.

15 Upravo ovih dana se mogu čuti i procjene da će ova zemlja morati proglasiti nesposobnost otplate dugova, što bi za posljedicu moglo imati napuštanje evra. Ako bi taj put slijedile i neke druge zemlje evro zone, tada bi se ova evropska valuta našla u ozbiljnoj opasnosti.

16 Ostvareno je izuzetno usporevanje inflacije, budući da je 2008. godine rast potrošačkih cijena ove grupacije zemalja iznosio 3,4%.

17 Zanimljivo je da su potrošačke cijene u Japanu u periodu od 1992. do 2001. godine rastle po godišnjoj prosječnoj stopi od 0,4%, 2006. po stopi od 0,3% i 2008. od 1,4%. U ostalim godinama ili nije bilo promjena cijena (2004. i 2007) ili su cijene padale (2002. godine 0,9%, 2003. godine 0,3%, 2005. godine 0,3% i 2009. godine 1,4%). To je jedina zemlja sa negativnim deflatorom BDP-a u cijelom razdoblju od 1992. do 2009. godine.

18 Poznat je, doduše, i tip stagflacije, dakle istovremenog postojanja inflacije i stagnacije privrede. Izraženije se ispoljavala sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka.

19 U posljednje vrijeme se susreću teze prema kojima inflaciju (ili deflaciju) ne bi trebalo planirati, predviđati, programirati, dakle postavljati je kao cilj (target). Ne vidimo razloga da se to ne čini. Pa neka vrsta targeta je rast harmonizovanog indeksa potrošačkih cijena za zonu evra ispod 2%.

poslovnih aktivnosti zbog toga nije težak. Odgovarajuće upravljanje monetarnim, fiskalnim i drugim segmentima ekonomske politike to može osigurati, jer inflacija može biti i rezultat povećane tražnje koja je u funkciji angažovanja radnih i proizvodnih kapaciteta i dodatnog ekonomskog rasta i razvoja. I ona je, kao i deflacija, uostalom, manifestacija ciklusa u privrednim kretanjima. Nije dobro da rast cijena u zemlji potiče visoka cijena strateškog proizvoda, kao što je slučaj sa naftom i naftnim derivatima, cijena hrane i nekih drugih strateških sirovina i repromaterijala. Između kretanja nivoa potrošačkih cijena i cijena nafte postoji relativno visok stepen korelacije. To se može pratiti praktično od prvog naftnog šoka, početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka, do danas. S tim u vezi je i kretanje vrijednosti dolara, ali s negativnom korelacijom.

3. POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE NAKON KRIZE

Kakva je *pozicija BiH*? Kakvi su njeni osnovni ekonomski parametri? Je li globalna ekonomska kriza i u kojoj mjeri uticala na privredu BiH? Kakve su šanse za ekonomski razvoj? Na kojim pretpostavkama se taj razvoj može bazirati i koja ograničenja razvoja BiH se mogu ispoljiti? Puno pitanja na koja ćemo, u okviru datog prostora, pokušati naznačiti osnove mogućih odgovora.

Prije svega, BiH je mala zemlja sa ekonomijom (kao, uostalom, i društveno-političkim sistemom) u tranziciji.²⁰ To nam je istovremeno hendikep, kao i moguća prednost – hendikep zbog toga što, kao mala i nerazvijena zemlja, sa malim tržištem i niskom apsorpcionom moći, nismo interesantni stranim investitorima.²¹ Dosadašnja strana ulaganja u BiH vezana su za bankarstvo i trgovinu, oblasti u kojima se radi gotovinom. I, naravno, atraktivne su telekomunikacije, koje donose visoke prihode i zarade, te energetski sektor zbog deficita proizvodnje energetskih medija. U drugim oblastima stranih ulaganja praktično nema.

Kao prednost bi činjenica da smo mala i nerazvijena zemlja trebalo da se koristi u smislu veće sposobnosti prilagođavanja promjenama, kao i mogućnosti ostvarivanja relativno viših stopa društveno-ekonomskog razvoja. Međutim, za to je potreban daleko veći stepen organizacije i funkcionalnosti upravljanja institucijama države. Što se tiče BDP-a kao osnovne ekonomske veličine, može se zapaziti da je u 2009. godini *smanjen za 3,2%*. Po tome je BiH slična najvećem broju razvijenih i jednom broju zemalja u tranziciji koje su zbog toga pretrpjele značajne gubitke. Apsolutno izražen gubitak BDP-a kod nas u prošloj godini iznosio je skoro 800 miliona KM. Puno i za jaču ekonomiju od naše.²² Ovaj gubitak je manjim dijelom posljedica uticaja vanjskih faktora, a većim dijelom je to rezultat uticaja unutrašnjih (domaćih) faktora, u skladu sa tezom da smo u

krizi i bez krize, koja, na žalost, ima osnova. Uz pad BDP-a u BiH je u 2009. godini *smanjen i obim industrijske proizvodnje* po skoro istoj stopi od 3,3%. Nezaposlenost je 24,1%. Povećana je za 0,7% u odnosu na 2008. godinu. Jedino viša stopa nezaposlenosti postoji u Južnoafričkoj Republici, prema nama poznatim podacima, mada je upitno da li je podatak za BiH korektan, s obzirom na to da se lako može manipulirati prostorom zaposlenosti u svojoj ekonomiji. Kada bi se to isključilo, stopa nezaposlenosti kod nas bi, prema nekim procjenama, bila iznad 40%. Obim *razmjene sa inostranstvom* je značajno smanjen. Uvoz roba je niži za 24,2%, a izvoz za 17,6%. Apsolutno smanjenje razmjene roba na strani uvoza i izvoza je više od 5,1 milijarde KM (oko 22% ukupne razmjene). Slaba je utjeha da je više smanjen uvoz nego izvoz, čime se stopa pokrivenosti uvoza izvozom nešto popravila (2009. godine 44,8%, prema 41,2% u 2008. godini). Ovoliki pad vanjskotrgovinske razmjene je veoma snažan udar na slabašnu ekonomiju BiH.²³ Ovo što je navedeno: manji obim razmjene sa inostranstvom, niža industrijska proizvodnja, veća nezaposlenost odnosno niža lična, kao i investicijska potrošnja jesu razlozi smanjenja BDP-a. Izrazito smanjenje poslovnih aktivnosti registrovano je u prerađivačkoj industriji, građevinarstvu, trgovini i finansijskom posredovanju – djelatnostima koje imaju relativno značajan udio u stvaranju BDP-a.

Budžetska potrošnja je 2009. godine porasla. To je karakteristika svih nivoa organizacione strukture vlasti u BiH. Deficit budžetske potrošnje, konsolidovan za sve budžete u BiH, za 2009. je procijenjen na 5% BDP (oko 1,1 milijardu KM). Deficit se javlja u značajnoj mjeri zbog pada javnih prihoda, prihoda po osnovu carina i PDV,²⁴ kao i zbog rasta rashoda po osnovu socijalnih davanja i troškova administracije vlasti. U tom smislu je dobrodošao sporazum sa MMF-om (Stand-by aranžman) koji omogućava korištenje 1,2 milijarde evra u periodu od tri godine za finansijsku konsolidaciju budžeta u BiH. Ovaj sporazum je uslovljen smanjenjem budžetske potrošnje, posebno u socijalnoj sferi, kao i odgovornijim ponašanjem svih aktera budžetske potrošnje. Izvjesno je da će značajno redukovati nekontrolisanu emisiju prava za koja u budžetima nije bilo realnog pokrivača. Dobro je što se ovaj aranžman dešava upravo u predizborno vrijeme u kojem su se do sada ta prava uglavnom i kreirala.²⁵ Tekuća, 2010. godina je ključna u smislu svodenja budžetske potrošnje u realne okvire. Međutim, na duži rok su neophodne fiskalne reforme koje će podrazumijevati racionalizaciju javne uprave, kao i reviziju svih prava koja se finansiraju iz budžeta.

Javni dug BiH je 31.12.2009. godine iznosio 8,2 milijarde KM, što predstavlja 34,4% BDP.²⁶ Od toga na vanjski dug otpada 5,2 milijarde KM ili 63% ukupnog javnog duga BiH, a na unutrašnji 3,0 milijardi KM ili 37%. Učešće vanjskog javnog duga u BDP-u je 21,7%, a unutrašnjeg 12,7%. Sudeći prema iznesenom, BiH se nalazi u poziciji umjereno zadužene zemlje. Međutim, treba u vezi s

20 Ni po jednom relevantnom pokazatelju BiH nije ni blizu polovine procenta učešća u nekoj ekonomskoj ili demografskoj svjetskoj kategoriji. A statistika, u pravilu, radi zaokruženja isključuje veličine sa učešćem ispod pola procenta. Pokušajmo, na primjer, izračunati udio BDP-a BiH u BDP-u svijeta. Dakle, stavimo u odnos 17 milijardi dolara našeg BDP-a (izvor: Centralna banka BiH) i blizu 60.000 milijardi dolara svjetskog BDP (prema tržišnoj vrijednosti deviznih kurseva) i vidimo šta ćemo dobiti. Ako nema greške u računu, dobićemo udio od tri desetihiljadita dijela procenta. Dakle, zaista ne samo statistički nego i stvarno potpuno zanemarljivo. Ili udio stanovništva BiH u ukupnom svjetskom stanovništvu koji iznosi „čak“ šest desetihiljaditih dijelova jednog procenta. Ne vrijedi, u stvari, računati.

21 Međutim, postoje male (teritorijalno i brojem stanovnika) zemlje koje su ekonomski vrlo jake: Luksemburg, Slovenija, Singapur, Hong Kong i dr. Iako, dakle, male zemlje, vrlo su interesantne stranim investitorima zbog relativno visoke kupovne moći stanovništva i investicijske i državne potrošnje.

22 Stope rasta BDP-a koje su ostvarene u godinama prije 2009. ne bi se mogle kvalifikovati kao visoke ili ekspanzivne, kao što se može pročitati u dokumentima Vijeća ministara, Direkcije za ekonomsko planiranje, Centralne banke i entitetskih vlada u BiH. Jer, ako su stope rasta ostvarene od 2002. do 2008. godine (5,0%; 3,5%; 6,3%; 4,3%; 6,2%; 6,5%; i 5,4% respektivno) kod nas ekspanzivne, šta bi se onda moglo reći za stope rasta ostvarene, npr., u zemljama Baltika zaključno sa 2007. ili stope rasta ostvarene u Crnoj Gori u 2006, 2007. i 2008. godini, Bugarskoj, Rumuniji, Srbiji u 2007. i 2008. itd.? Da ne pominjemo zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza (Armenija, Azerbejdžan, Tadžikistan, Tukmenistan, Uzbekistan – sve zemlje u tranziciji) koje su imale zaista visoke stope rasta (u nekim godinama neke od njih čak i 34,5%), koje mogu biti posljedica prodaje i/ili transporta nafte i gasa. Treba, doduše, navesti da su baltičke zemlje (Estonija, Latvija, Livanija) u 2009. godini imale drastičan pad BDP-a (14,1%; 18% i 15% respektivno). Za sve vidi: *The World Economic Outlook*, IMF; april 2010.

23 Deficit trgovinskog bilansa je iznosio 6,8 milijardi KM i smanjen je za oko 29% u odnosu na 2008. godinu, kada je iznosio 9,6 milijardi KM. Deficit platnog bilansa u 2009. godini je bio 1,8 milijardi KM jer su tekući transferi, usluge i dohodak bili pozitivni, ukupno oko 5 milijardi KM.

24 Carine su u 2009. godini skoro prepolovljene u odnosu na 2008. godinu (naplaćeno 47% carina manje), a prihodi od PDV-a bili su smanjeni za 9,3%.

25 Ključni nedostatak aranžmana jeste činjenica da će sredstva biti utrošena za neproizvodne potrebe i da će biti dodatni teret poreskih obveznika.

26 Podaci korišteni iz dokumenata Ministarstva finansija i trezora BiH: *Vanjski i unutrašnji dug i indikatori javne zaduženosti BiH*.

tim biti veoma oprezan. Prije svega, obaveze po osnovu restitucije nisu identifikovane niti ih je bilo moguće uključiti u strukturu javnog duga. Drugo, unutrašnji dug obuhvata obaveze države po osnovu stare devizne štednje, ratnih potraživanja i opštih obaveza koje su, u osnovi, procjenjivane i dijelom potvrđivane verifikacijom u slučaju stare devizne štednje. Pitanje je da li su procjene korektne i verifikacija potpuna. Treće, treba uzeti u obzir u kojoj mjeri su tretirane obaveze lokalnih zajednica i preduzeća u pretežnom državnom vlasništvu, i četvrto, vanjski dug u 2010. i narednih godinu-dvije može značajno porasti po dva osnova: stand-by aranžman MMF-a i ugovoreni krediti koji će se povlačiti i postajati stvarni dug BiH. Ako bismo kao gornju granicu javnog zaduženja uzeli 60% BDP-a, onda bi maksimalan kapacitet dodatnog duga bio još 26,5% BDP-a, odnosno oko 6 milijardi KM. Ova konstatacija se ne smije uzeti kao preporuka, nego kao pretpostavka. U svakom slučaju bi trebalo napraviti ozbiljnu procjenu dugova koji bi se mogli pojaviti, a sada su nepoznati, i po osnovu toga predvidjeti sposobnost novog zaduživanja. Svako novo zaduživanje bi se isključivo moralo namijeniti za projekte čija će realizacija osiguravati prinos iz koga će se dug vraćati. Sistematičan i odgovoran pristup upravljanju javnim dugom pretpostavlja takve scenarije i simulacije koje bi omogućavale optimalne odluke o zaduživanju i korištenju sredstava duga. Dug kao poluga u kombinaciji sa vlastitim sredstvima može doprinijeti društveno-ekonomskom razvoju.

Vanjski dug je bolje uređeno područje od *unutrašnjeg*. Njime upravlja Ministarstvo finansija i trezora u saradnji sa Centralnom bankom, koja servisira obaveze po osnovu toga duga.²⁷ Unutrašnji dugovi su u nadležnosti entitetskih vlada odnosno njihovih ministarstava za finansije. To područje je u RS, za razliku od Federacije BiH, nešto sređenije. Postojeći dugovi su vrlo povoljni. Vanjski su odoboreni, pretežno, od strane međunarodnih finansijskih organizacija (Svjetska banka, MMF, Evropska banka za obnovu i razvoj, Evropska investicijska banka). Na njih otpada oko 60% ukupnog vanjskog duga BiH. Najveći kreditor je Svjetska banka, sa 39% vanjskog duga. Značajan udio imaju naslijeđeni krediti Pariskog kluba (komercijalni krediti – 16%) i Londonskog kluba povjerilaca (vlade 16 zemalja – 13% ukupnog vanjskog duga). Prosječna kamatna stopa na sve ugovorene kredite je 1,52%,²⁸ a rokovi vraćanja sa odgođenim periodom su dugi.²⁹ Naprosto je šteta što se ove povoljnosti bolje ne iskoriste. Uslove za otplatu unutrašnjih dugova određuju sami dužnici – entitetske vlade i oni su još povoljniji. U osnovi se tretiraju kao patriotske kategorije.

Neadekvatno upravljanje dugom rezultuje činjenicom da se značajan dio ugovorenih kredita ne angažuje blagovremeno, zbog čega se plaća posebna naknada kreditorima. Neangažovana sredstva po osnovu vanjskih zaduženja 31.12.2009. godine iznosila su 1,7 milijardi KM. Troškovi za neangažovana sredstva (commitment fee) su u pomenutoj godini iznosili 3,7 miliona KM.³⁰ Neblagovremenim angažovanjem sredstava vanjskog duga prave se dvije štete: odgađa se korist od moguće investicije i gubi novac za plaćanje

nepotrebnog troška. To je, kao što je već navedeno, suština upravljanja dugom.

I na kraju slikanja stanja u BiH navodimo podatak da je nivo potrošačkih cijena 2009. bio niži za 0,4% u odnosu na 2008. godinu. Rijetke su zemlje u tranziciji koje su to ostvarile. Međutim, slaba nam je to utjeha uz visoku nezaposlenost, pad BDP, visok budžetski, kao i vanjsko-trgovinski deficit. Dio priče o tome smo iznijeli naprijed.³¹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Slika stanja ekonomije BiH je, nažalost, deprimirajuća, ali nije beznačajna. Situacija posebno nije ohrabrujuća na relativno kratak rok. Šansu treba tražiti tek na srednji i dugi rok, ali uz suštinske promjene društvenog i poslovnog ambijenta zemlje.

Projekcije kretanja BDP u narednim godinama, naime, predviđaju skromne stope rasta. U tom smislu smo konsultovali dva relevantna izvora: već navedeni *The World Economic Outlook* i *Razvojnu strategiju BiH*.³² Prema prvom dokumentu (WEO MMF-a), stope rasta realnog BDP-a se procjenjuju sa 0,5% ove (2010), 4,0% sljedeće i 4,5% 2015. godine. Skromne stope rasta – kažemo ne samo zbog predviđanja za 2010, nego i zbog toga što su stope rasta svjetskog BDP-a procijenjene iznad očekivanih stopa rasta BDP-a BiH. Tako se procjenjuje da će stopa rasta BDP-a u svijetu u pomenutim godinama biti 4,2%, 4,3% i 4,6% respektivno. Dakle, još više ćemo zaostajati za svijetom. Još izraženija razlika je u odnosu na sve zemlje u tranziciji, čije stope se predviđaju na nivou od 6,3%, 6,5% i 6,7% respektivno, a da ne pominjemo azijske zemlje u razvoju sa stopama iznad 8,5%. Slabiji smo čak i od zemalja supsaharske Afrike.

Prema Razvojnoj strategiji BiH, planirane su stope od 0,0% za 2010, 5,8% za 2011, i 6,6% za 2012, nešto bolje nego što su prognoze MMF-a,³³ ali nedovoljno za ubrzaniji rast. Nama je potrebna viša stopa rasta BDP-a, a u pomenutom dokumentu se navodi da je to najmanje 7% realnog rasta. Nezaposlenost će porasti u 2010, da bi se smanjivala u godinama poslije, inflacija će biti iznad 2% itd.

Po osnovu navedenog, moglo bi se konstatovati da se BiH nalazi u krizi razvoja i da postoje izgledi njenog prevazilaženja tek u 2011. godini.

Na kojim pretpostavkama se eventualne šanse za razvoj temelje? Prema našem uvjerenju, postoji više realnih pretpostavki. Neke su činjenične, a druge vizija. Najprije materijalne činjenice:

1. Postoje dovoljna finansijska sredstva za ubrzaniji razvoj.
2. Postoji odgovarajuća – industrijska, zanatska radna snaga.
3. Postoji obrazovana radna snaga koja bi se, uz određene specijalističke programe, mogla osposobiti za sve vidove poslovnih aktivnosti.
4. Postoje zadovoljavajuće prirodne pretpostavke koje bi se mogle staviti u funkciju:

27 Ipak, nedostaje jedna upravljačka funkcija koja bi koordinisala pripreme za pregovore sa potencijalnim kreditorima i sinhronizovala vrijeme zaključenja ugovora sa sposobnošću zajmotražioca da povlači sredstva. Tako bi iznos neangažovanih sredstava bio sveden na razumnu mjeru i troškovi tih sredstava bili daleko niži. Samo projekti u pripremi u ovom trenutku iznose oko 840 miliona KM.

28 Nešto je viša (1,83%) na naslijeđene (reprogramirane), „stare“ kredite – Pariski i Londonski klub.

29 Prosječno ugovoreni rok otplate ovih kredita je oko 26 godina, a prosječan grejs period nešto duži od sedam godina.

30 Od 1996. godine do, zaključno, 2009, ti troškovi su plaćeni u iznosu od 20,5 miliona KM, najviše 2008. godine, 4,5 miliona KM.

31 Spremniji smo ponekad, na nivou političke komunikacije, isticati stabilnost cijena (i deviznog kursa) u okviru makroekonomske stabilnosti. Međutim, nije to baš tako. Ako pogledamo kretanje cijena, možemo zapaziti da su samo od 2005. do XII/2009 prosječno više za 16,1%. Nemamo analiza uticaja ove činjenice na, na primjer izvoz, pa i uvoz – na poziciju izvoznika. Takođe, i tvrdnja da je kurs stabilan samo je djelimično korektna – da prema evru kao sidru KM, ali ne i prema drugim valutama međunarodnih plaćanja, što opet utiče na razmjenu sa inostranstvom i vanjski dug zemlje.

32 Razvojnu strategiju u vidu radnog dokumenta pripremila je Direkcija za ekonomsko planiranje Vijeća ministara BiH u septembru 2009. godine.

33 Zanimljivo je da se kod nas koriste dva pristupa mjerenju odnosno izračunavanju BDP-a: proizvodni i rashodovni. Vrijednosti BDP-a dobijene primjenom jednog ili drugog pristupa se značajno razlikuju. U našem slučaju, razlika je iznad 10% u korist rashodovnog pristupa. Tako je BDP prema prvom modelu u 2009. iznosio 23,61 milion KM (Ministarstvo finansija i trezora BiH i Centralna banka BiH), a prema drugom 26,51 miliona (Direkcija za ekonomsko planiranje BiH). Nisu potpuno jasni razlozi preferiranja rashodovnog pristupa od strane Direkcije za ekonomsko planiranje BiH.

- a) prirodni izvori za razvoj energetike, poljoprivrede i turizma,
 - b) klima,
 - c) vodni resursi,
 - d) uz odgovarajuću politiku zaštite šuma, one mogu biti značajan resurs za razvoj drvne industrije,
 - e) ugalj i željezna ruda,
 - f) relativno zdrava čovjekova okolina.
5. Umjerena zaduženost zemlje.
 6. Prilika za korištenje sredstava pretpristupnih fondova EU.
 7. Pozitivno raspoložena i izdašna emigracija, odnosno dijaspora.
 8. Mogućnost korištenja koncesije, PPP i sl. za aktiviranje prirodnih i drugih resursa.
 9. Nizak nivo razvijenosti koji omogućava više stope ekonomskog rasta i razvoja.
 10. Mala i fleksibilna ekonomija.

Ovom prilikom ćemo ukratko obrazložiti samo prvu postavljenu tezu odnosno pretpostavku. Ona je najinteresantnija zbog toga što se finansijski faktor, po definiciji, uzima kao najsnažnije ograničenje razvoja. U nekoliko navrata smo posljednjih godina o tome govorili i navodili brojeve koji predstavljaju mogući raspoloživi finansijski potencijal. Ukazaćemo i ovaj put na pozicije i mjesta gdje se raspoloživa sredstva nalaze, što će biti sasvim dovoljno za potvrdu teze o postojanju finansijskih izvora koji bi se mogli staviti u funkciju ekonomskog razvoja. Nekoliko je takvih mogućnosti.

Prvo, neangažovana sredstva odobrena od strane međunarodnih finansijskih institucija u iznosu od 1,7 milijardi KM.³⁴ Naprijed smo ih komentarisali. To je trećina javnog vanjskog duga BiH. Van funkcije. Luksuz koji ne bi dozvolile ni finansijski daleko moćnije zemlje. Pretvorimo to u kilometre autoputa, megavate elektrana, koji su već mogli biti u funkciji i pokušajmo procijeniti korist koju bismo imali u području zaposlenosti, primanja, potrošnje, rasta BDP-a. Neodgovornost i komocija administracije izaziva ogromne društvene troškove i gubitke. Vrijedilo bi kad bismo ovo iskustvo koristili za pripremu novih projekata.

Drugo, kompanije iz oblasti telekomunikacija i energetike u FBiH raspoložu oročenim sredstvima koja se bez odgađanja mogu koristiti za razvoj tih važnih djelatnosti. Slična je situacija i sa sredstvima od prodaje Telekomu RS. Nisu nam bili dostupni stvarni podaci, ali se procjene kreću oko iznosa od 800 miliona KM. Šteta je što se i to ne investira u proizvodne svrhe što je moguće prije.

Treće, takođe smo naveli da je u pripremi za razgovore sa kreditorima iz inostranstva paket projekata vrijedan više od 800 miliona KM. Pripreme bi trebalo ubrzati i što prije potpisivati ugovore kako bi se sredstva mogla koristiti za razvoj infrastrukture.

Četvrto, prema obimu sredstava navodimo slobodne rezerve Centralne banke koje bi se, uz odgovarajuću izmjenu Zakona o CB BiH, u izvjesnoj mjeri, mogle staviti u funkciju razvoja zemlje. One iznose nešto više od 500 miliona KM. Radi specifičnosti Currency Board Arrangement-a eventualno korištenje dijela ovih sredstava bi trebalo pripremiti sa posebnom suptilnošću.

Peto, sredstva „Elektroprenosa“ BiH i sredstva iz cijene goriva bi direktno i bez odgađanja morala ići u projekte u vezi sa energetikom i putevima. Za tu je namjenu do sada prikupljeno više od 300 miliona KM.

Šesto, bilo bi svrsishodno dio državnog kapitala elektroprivrede i telekoma u FBiH prodati putem sarajevske berze. U jednom ranijem tekstu smo predlagali 5% toga kapitala. Ostvarila bi se dva efekta: dobila bi se gotovina za investiranje u projekte infrastrukture (bar 100 miliona KM) i podstakao razvoj zamrlag tržišta kapitala u FBiH. Slično bi se moglo učiniti i sa Elektroprivredom RS.

Sedmo, koncesije i PPP (Public Private Partnership) potpuno su zaposlavljene mogućnosti podrške ekonomskom i društvenom razvoju zemlje. Trebalo bi ih koristiti.

Osmo, upravljanje pasivnim podbilansom iz privatizacije. Na naučnom skupu „Uslovi i ograničenja prevladavanja efekata globalne krize“, održanom na Ekonomskom fakultetu u Banjoj Luci 9.2.2010. godine naveli smo podatak da je naplaćeno 54 miliona dolara potraživanja namjenske industrije FBiH iz Iraka još prije dvije godine. Sada se ta sredstva nalaze na računu Jugoinporta Beograd – bivša Savezna direkcija za proizvode posebne namjene i po osnovu njih se vodi dugi sudski spor.³⁵ A pasivni podbilansi agencija za privatizaciju su zanimljiv sadržaj. Iz njih bi se još štošta moglo izvući.

Deveto, razvojne banke (Razvojna banka FBiH i Investicijsko-razvojna banka RS) raspoložu solidnim kreditnim potencijalom kojim bi se trebalo upravljati tako da se sredstva odobravaju za razvojne prioritete, i to uglavnom malim i srednjim preduzećima.

I na kraju, *deseto*, sredstva pretpristupnih fondova EU mogu se, uz određene pretpostavke, koristiti za finansiranje društveno važnih projekata.

Stand-by aranžman nećemo više komentarisati. Respektabilna lista mogućnosti. Bez pretenzija da su sve navedene i da su sve ove naznačene realne i operativne. Neke, čak većina, jesu, ali je za to osnovni preduslov odgovoran i efikasan državni menadžment koji bi uz nešto više stručnog znanja i profesionalnog, sistemskog pristupa mogao ubrzati ekonomski (i društveni) napredak. Sa dijelom navedenog finansijskog potencijala bi se mogle osigurati stope rasta BDP-a koje bi omogućavale smanjenje razlika u razvijenosti naše zemlje i naprednijeg svijeta.

Zašto bi ovako lijepo zamišljen scenario bio upitan? Šta stoji na putu njegovog ostvarenja i koja su to ograničenja?

Prije svega, to je *politička nestabilnost zemlje*. Različito tumačenje Dejtonskog mirovnog sporazuma i interpretacija vlastitog shvatanja toga dokumenta prepreka je političkoj konsolidaciji zemlje i njenom napretku. Uz to „trzanje“ sa različitim paketima primjena: „aprilskim“, onim iz Pruda, „butmirskim“, unosi dodatnu nervozu u ionako nategnute odnose na relaciji Sarajevo – Banja Luka, međustranačke odnose i sl. Situacija je nezdrava i u zakonodavnim i izvršnim organima BiH i entiteta, pomoć međunarodne zajednice je jalova itd.

Drugi snažan ograničavajući faktor jeste *pravna nesigurnost* u zemlji. Zakoni su nepotpuni, nedorečeni, nedovoljno jasni i omogućavaju subjektivni pristup njihovoj primjeni. Neke se stvari često mjenjaju. Domaći poreski organi, prema nekim potezima, postavljaju se neprijateljski prema stranim investitorima, sudski procesi traju dugo i sl. Pominjanje suda i Tužilaštva BiH i stranih pravnikana u njima, položaj VSTV BiH, pojačavaju sumnje u funkcionalnost i efikasnost pravosudnih organa. Uplitanje političkog faktora u rad pravosuđa jeste poseban problem našeg političko-pravnog sistema.

Treće, u BiH je *nepovoljan poslovni ambijent*. Propisi o osnivanju firmi su komplikovani, procedure dugotrajne, potreban je veliki broj obrazaca vezanih za razne vrste uplata odnosno troškova osnivanja itd. Poseban problem je u tome što se treba javiti na veći broj šaltera administracije i što je to, u pravilu, vezano za korupciju. Na poslovni ambijent, naravno, snažno utiču i dva prethodno navedena faktora.

Četvrto, *neuređeno tržište* na malom ekonomskom prostoru predstavlja dodatni ograničavajući faktor razvoja. Entiteti, pa i Distrikt Brčko, imaju svoje regulatorne organe, i to poseban za svaki segment finansijskog sektora, što je neracionalno, dakle, skupo, a i nefunkcionalno. Respektujući nadležnosti entiteta u području finansija bilo bi svrsishodno regulatornu funkciju objediniti na nivou entiteta, a kad se steknu uslovi, ono što je zajedničko organizovati na nivou BiH. Uostalom, i većina razvijenih zemalja koristi sistem jedinstvene regulacije finansijskog sektora.

Peto, *korupciju* smo već pomenuli. Od te infekcije nije imuno nijedno društvo, bez obzira na stepen njegovog ekonomskog i demokratskog razvoja. Međutim, problem je u tome što je ta infekcija

34 Izvor: navedeni dokument Ministarstva finansija i trezora BiH i Godišnji izvještaj CB BiH za 2009. godinu.

35 Vidi M. Puljić: *Mjere Vlade...*, Acta Economica, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2009.

ušla u sve pore našeg društvenog organizma. BiH spada među najkorumpiranije zemlje u svijetu. Neki kažu da je to rak rana BiH društva, neizlječiva ili teško izlječiva bolest. Može nas jedino tješiti najava medicinske nauke da će u skorijoj budućnosti (10–20 godina) karcinom biti hronična bolest. Znači – neće se od njega morati umirati. Neki lijek, izvjesno je, postoji i za korupciju. Inače, s njom nema društveno-ekonomskog napretka.

Šesto, nesposobnost državnog menadžmenta. Upravljački kapaciteti naše administracije na svim novoima vlasti su, bez pretjerivanja, skromni. Počev od lokalne zajednice, preko kantona i entiteta, do zajedničkih institucija BiH, na pozicijama su, u principu, podobni prije nego sposobni. To su stranački ljudi, što je i razumljivo kada se dobiju izbori odnosno osvoji vlast, ali je problem u tome što stranački lideri preferiraju podobne (poslušne), a ne osobe sa profesionalnim integritetom. To što po neki put bljesne neka individua, koja, naravno, malo može uraditi u određenom kontekstu, ne dovodi u pitanje tezu o niskom profesionalnom i stručnom kapacitetu državnih menadžera kod nas.

Sedmo, izuzetno visoka neproizvodna potrošnja. Državna organizacija je neracionalna, skupa i nefunkcionalna. Neminovno rasterećenje privrede i stanovništva raznih socijalnih prava.

Osmo, stanje u obrazovanju, visokom posebno. Blago rečeno – ono je nesređeno. U FBiH posebno. Nadležnost kantona u tom području je nerazumna. Ekspanzija visokoškolskih institucija rezultuje sve većim brojem diplomiranih visokoškolaca koji tokom studija ne dobijaju znanja koja pretpostavlja odgovarajuća diploma. Pri tom ne mislimo samo na privatne fakultete, koji su, kao pečurke poslije kiše, počeli nicati po svim malo većim naseljima u BiH. Poplava

fakulteta otvara makaze paradoksa: nikada više diploma, a nikad manje stvarnog znanja. To je problem sa dugoročnim posljedicama. U uslovima nemogućnosti zapošljavanja u zemlji, ova će populacija tražiti izlaz odlaskom u inostranstvo. I eto nam bijele kuge kao ograničavajućeg faktora razvoja itd.

Na kraju, završna napomena. Navedena ograničenja su sa ekonomskim napretkom u uzročno-posljedičnom odnosu. Ubrzani ekonomski razvoj, koji je moguć, ublažiće snagu uticaja ovih ograničenja i obrnuto. Zbog toga je od vitalne važnosti koncentracija institucija vlasti i odgovornih (menadžera) u njima na povećanje proizvodnje, zaposlenosti i životnog standarda građana. To je jedini pravi put stabilizovanja situacije i napretka BiH.

KORIŠTENI IZVORI

1. World Economic Outlook, International Monetary Fund, april 2010.
2. Godišnji izvještaj CB BiH za 2009. godinu, Centralna banka BiH, mart 2010.
3. Razvojna strategija BiH, radni dokument, Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, septembar 2009.
4. Informacija o stanju javne zaduženosti BiH na dan 31.12.2009, Ministarstvo finansija i trezora BiH, maj 2010.
5. M. Puljić: Mjere vlade za prevazilaženje ekonomske krize, Acta Economica, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2009.
6. George Cooper: Uzroci finansijskih kriza, prevod, Masmedia, Zagreb, 2009.
7. Pocket World in Figures, The Economist, 2010.
8. Internet: MSN Money

Summary

The paper presents the current economic situation in the world, in the context of overcoming the global financial crisis. Data are provided on the changes to the gross domestic product (GDP), unemployment, foreign exchange, budget expenditures, and inflation for 2009, for groups of countries, and individually for a number of countries. Projections are given for the said categories for 2010, 2011, and in some cases for 2015. We used the IMF data provided in The World Economic Outlook. The economic position of Bosnia and Herzegovina was the subject of a special analysis. We attempted to examine the possibilities, and constraints of the economic development of our country. We have found that there are realistic financial possibilities for a faster development of Bosnia and Herzegovina.

This paper will refer to certain global trends after the crisis as well as point out some encouraging and disturbing indicators of BiH position nowadays. In the end, certain closing considerations are given.